

הדילמה המרתקת של ההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת

כידוע, פיקוח נפש דוחה את השבת. לכן בכל מצב של סכנת נפשות מותר לעשות כל מלאכה שנדרשת בכדי להציל את האדם הזקוק לכך. להלן נעסוק בעז"ה בנידון הלכתי-למדני מרתק בנושא זה של פיקוח נפש.

אחת ההלכות המרתקות בענייני פיקוח נפש היא ההלכה העוסקת בדינו של ההולך במדבר בשבת. הלכה זו מתמקדת בשני מקרים עיקריים:

1. מי שהולך במדבר ללא כל אמצעי תקשורת, ושכח באיזה יום בשבוע יצא מביתו, וכן באיזה יום הוא נמצא כעת, כך שלמעשה הוא איננו יודע מתי תחול שבת קדש.
2. מי שאיננו זוכר באיזה יום יצא מביתו, אך זוכר מה מספר הימים שחלפו מאז שיצא מביתו.

שני מקרים אלו נידונים בשו"ע בסימן שמד, המכיל שני סעיפים. להלן נעסוק בסעיף הראשון:

"ההולך במדבר ואינו יודע מתי הוא שבת, מונה שבעה ימים מיום שנתן אל לבו שכחתו ומקדש השביעי בקידוש והבדלה. ואם יש לו ממה להתפרנס, אסור לו לעשות מלאכה כלל עד שיכלה מה שיש לו ואז יעשה מלאכה בכל יום, אפילו ביום שמקדש בו, כדי פרנסתו מצומצמת. ומותר לילך בו בכל יום, אפי' ביום שמקדש בו".

מאחר שהולך מדבר זה אינו יודע באיזה יום הוא נמצא, למעשה כל יום הוא ספק שבת עבורו. לכאורה, על פי הכלל של הליכה אחר הרוב, הוא היה יכול לסמוך על כך שבכל יום ויום רוב הסיכויים שאינו יום השבת (שהרי הסיכוי הוא רק אחת לשבע), אך מאחר שיש לספק זה דין "קבוע", שנידון כ"מחצה על מחצה", חלה עליו חובה בכל יום לנהוג בו כאילו היה יום השבת – מספק (עיין מגן אברהם ס"ק א).

(ההלכה שמחייבת אותו למנות ששה ימים וביום השביעי לנהוג יום שבת – היא רק מדרבנן, בכדי שלא תשתכח ממנו תורת שבת, או כחומרא שהחמירו עליו כדי שלא ישכח יותר את יום השבת (עיין ראשונים שבת סט, ב) ומתייחסת למצוות היום הנהוגות בשבת; אך לגבי איסורי חילול שבת – אלו חלים עליו מספק בכל יום ויום בשבוע).

עם זאת, כמובן שכמי שהולך במדבר הוא אינו יכול לשבות לגמרי וחובתו לדאוג לצרכיו ההכרחיים – מטעמי פיקוח נפש. בהקשר זה מורה השולחן ערוך, שבכל יום ההיתר שלו

לחלל את השבת הוא רק בשיעור המצומצם ביותר שיספיק בכדי שיוכל להישאר בחיים ביום הזה. אבל חל עליו איסור מוחלט לחלל את השבת היום בכדי לדאוג לפרנסת יום המחר.

מקור הדברים ברבים מהראשונים בשבת סט, ב. בגמרא שם הייתה הווא אמינא בדברי האמורא רבא, שביום השביעי לספירתו לא יעשה כל מלאכה. על כך תמהה הגמרא: וההוא יומא לימות? כלומר: וכי ביום זה אנו מורים לו שימות? הרי פיקוח נפש דוחה שבת?! ותמהו הראשונים, לכאורה מה הקושיא, וכי אדם מת אם הוא מתענה יום אחד? מה ייגרם לו אם אכן לא יחלל שבת ביום השביעי? על כרחך, שמאחר שגם הימים הקודמים הם ספק-שבת, אסור לו בימים הקודמים לחלל שבת אלא אך ורק לצורך פיקוח נפש של אותו היום בלבד, ולא עבור יום המחר כלל. לכן למעשה אם הוא יכול להתענות מחר – היה עליו לזון את עצמו פחות כבר מאתמול, ובוודאי אין מדובר באופן זה אלא באופן שהוא בכל יום מוכרח לגמרי לעשות מלאכה עבור אותו היום מטעמי פיקוח נפש.

וכבר כתבו הראשונים שמצינו מפורש כן בתלמוד ירושלמי, שם כתוב שחושש לכל הימים שהם שבת, ואינו עושה אלא "כדי קיום הנפש".

אמנם, באמת, בהמשך להוכחה זו, ישנה מחלוקת בפוסקים מה יהיה הדין במקרה של אדם שמשער שהוא יוכל להתענות היום ולא לעשות מלאכה, או בכגון שמשער שיום אחד בשבוע יהיה בכוחו להתענות ולא יצטרך לחלל את השבת, מה דינו, האם הוא חייב להתענות יום זה, או לא. יסוד הספק הוא משום שמדובר למעשה במצב קבוע. בעוד שבעל תוספת שבת כתב שחובתו להתענות יום זה ולא לחלל את השבת, שהרי זה אינו פיקוח נפש, הבגדי ישע חלק עליו וכתב שאינו צריך להתענות אלא מותר לו לחלל את השבת. הטעם לכך לשיטתו הוא שאם כן אין לדבר סוף: אם הוא יכול להתענות יום אחד, מסתבר שהוא יכול להתענות גם יום וחצי, ואולי מעט יותר, וסופו שבא לידי סכנה. ולכן כתב שלא מסתבר שחכמים הטריחוהו להתענות, אלא מותר לו לעשות מלאכה כדי שיוכל לאכול בכל יום ויום. ועוד הוסיף בטעם הענין שהרי הוא כהולך מדבר זקוק לכוח רב בכדי לשרוד את תלאות הדרך המעייפת, והמדבר נחשב מקום סכנה, ועל כן ספק נפשות להקל, ויעשה מלאכה מינימלית לצורך אכילתו בכל יום.

על פי זה, כתבו הפוסקים מספר סייגים בהיתר לחלל את השבת, על מה בדיוק מדובר ומתי אין לחלל את השבת:

הבית יוסף כתב, שההיתר לעשות מלאכה הוא רק בעני שאין לו ממה להתפרנס אלא ממה שעוסק במלאכה עם שאר בני השיירה ובשכרו הוא מקבל מזון לפיקוח נפשו. אבל אם יש לו

למשל ממון שהוא יכול לרכוש בו מזון, אסור לו לעשות מלאכה, אלא רוכש בכספו מזון עד שיכלה כל הממון שבידיו, ורק אז יהיה מותר לו לעשות מלאכה כדי חייו.

נידון מעניין ביותר בפוסקים לאור עיקרון זה, מתחיל בדברי הט"ז (ס"ק א) הכותב:

"ועל כן נראה שאם יש לו מה לאכול כגון לחם אסור לבשל לו תבשיל דאין כאן פיקוח נפש".

לכאורה – דבר פשוט ומובן מאליו! מדוע נתיר לאדם בריא לבשל מזון אם יש לו לחם לאכול?

אך כאן אנו רואים שמה שלפעמים נראה פשוט בעיניי פיקוח נפש אינו כה פשוט בעיניהם של הפוסקים. למרות שאכן דעת רוב ככל הפוסקים היא כדברי הט"ז, וכן כתבו האליה רבה והתוספת שבת, וכך פסק החיי אדם (סי' כ"א ס"א), מכל מקום הרי כולם ראו חידוש בדבר. מהו החידוש? ייתכן, שהחידוש הוא שמאחר ומדובר במצב קבוע, יש חשש סכנה להסתמך על תזונה מלחם בלבד, ולפעמים יש צורך במזון עשיר יותר, והוא אמינא שזהו בגדר פיקוח נפש, לכן מחדש הט"ז שאין הדבר כן ועל ידי שיש לו לחם לאכול כבר יצא מגדר פיקוח נפש (ואכן, הפתח הדביר (סימן שמ"ד, ס"ק ט) הביא משם הספר נזירות שמשון, שחלק על הט"ז, וכתב כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, והכל תלוי במי המדובר ובאיזה מצב, ולפעמים בכלל פיקוח נפש לאכול תבשיל דווקא. ועיין שם שחולק עליו).

על כל פנים: ההלכה היסודית ברורה – אין היתר לחלל את השבת אלא עבור הצרכים המינימליים ביותר של אותו היום – ואסור לחלל שבת היום עבור צרכי המחר. בפשטות, הלכה זו נאמרה גם במקרה שברור לחלוטין שגם ביום המחר יצטרך לחלל את השבת, וביכולתו לחלל היום את השבת בעשיית מלאכה עבור שני הימים ובכך למנוע את ספק חילול השבת מחר.

כאן מתעוררת שאלה גדולה. לכאורה, אדם זה נמצא במצב שכל יום משבעת הימים הקרובים הנו ספק שבת ספק חול, אך אחד הימים הוא בודאות שבת. אם אנו מורים לו לעשות מלאכה בכל יום ויום עבור אותו היום, הוא בודאי יעשה פעם אחת מלאכה אחת ביום השבת. אלא, שמלאכה זו תהיה מותרת מטעמי פיקוח נפש. לכאורה, עדיף יותר להמליץ לו - אם הדבר אפשרי עבורו – לעשות מלאכות רבות ביום אחד מן הימים, עבור כל ימות השבוע. בכך הוא יפחית בהרבה את הסיכויים לחילול שבת – שהרי במקום שהוא בודאי יעשה מלאכה אחת בשבת, הוא עושה מלאכות בשבת רק ביחס של אחת לשבע.

אך כאמור בהלכה נראה ברור – שעליו לחלק את המלאכות אחת לכל יום, כדי צורך הפיקוח נפש של אותו היום, ולא לנקוט בעצה שתיארנו. מדוע? על תמיהה זו עמד המשנה ברורה בביאור הלכה, ויישב אותה ביסוד חשוב בדין פיקוח נפש. אלה הם דבריו:

"לכאורה למה לא הרשוהו שירוים ביום אחד או בשני ימים הרבה יותר מכדי פרנסתו כדי שיוכל לשבות אחר כך ד' וה' ימים ממלאכה, שעל ידי זה קרוב שיקיים מצות שבת כדין תורה, מה שאין כן עתה שהוא עושה בכל יום ויום בודאי יתחלל שבת במלאכה דאורייתא? **יש לומר- דעתה כשהוא עושה כדי פרנסתו אין זה מקרי חילול שבת דנוגע לו בכל יום לפקוח נפש- ועל כן זה עדיף יותר משיעשה יום או יומים יותר מפרנסתו ויחלל שבת בספק ברצונו** ונוכל ללמוד מזה לענין איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה הרוממה לעשות איזו מלאכה דאורייתא ויוכל לעשות זה בעש"ק ובודאי מחוייב לעשות כן כדי שלא יצטרך למחר לחלל שבת וכמו שביררנו בשער הציון אך שלא היה לו פנאי בכל היום עד ביה"ש שמוטב לו לעשות המלאכה למחר אף שאז הוא יום שבת בודאי שאז הוא מוכרח לזה ואין עליו איסור משא"כ עתה הוא מחלל שבת ברצונו בספק. ויש לדחות דבענינו הוא שני ימים משא"כ הכא דהוא יום אחד מה נ"מ בין תחלת המעל"ע של שבת לאמצע המעל"ע מוטב יותר שיקדים דאפשר שינצל עי"ז מחילול שבת וצ"ע".

כלומר דעת הביאור הלכה היא, שכשהוא עושה בכל יום ויום – הדבר נחשב למלאכת היתר שהרי הוא עושה זאת מטעמי פיקוח נפש. אך כשהוא עושה ביום אחד כמה מלאכות עבור זמן העתיד, נחשב זה "חילול שבת מספק מרצונו".

לכאורה, החילוק איננו מובן: הרי ברור לגמרי שבכל הימים הקרובים הוא יהיה מוכרח לעשות מלאכות אלו. אין לו כל דרך בדרכי הטבע להימנע מעשיית המלאכות. וכבר מעתה למעשה אנו יודעים זאת שיש פיקוח נפש בדבר. לכאורה, כבר מעכשיו אם הוא יעשה את המלאכות הללו עבור הימים העתידיים לבוא – מלאכות אלו ייחשבו כפיקוח נפש. מדוע אם כן יש חילוק בין אם הוא עושה היום לבין אם עושה מחר?

[אנו מכירים את הכללים בדבר "פיקוח נפש עתידי". כללים אלו אומרים כי דבר שבסבירות גבוהה יתהווה, או שסיבתו כר קיימת היום, נחשב כבר היום פיקוח נפש. לכן, אין כלל המונע חילול שבת היום לצורך פיקוח נפש של שבת אחרת. כמובן, אי אפשר לחלל שבת עבור מחר שהוא חול, אם אפשר לעשות את הפעולה ביום חול].

לכאורה עלינו ליישב שבנקודה זו יש הבדל בין מצב וודאי למצב של ספק, וכלומר: למרות שאנו יודעים שהיום ספק שבת ספק חול וגם מחר המצב יהיה זהה – כלומר ספק שבת ספק חול, מכל מקום המצב היום הוא שיש צד שהיום שבת ומחר חול, ואם כן יש מניעה לעשות

בית מדרש גבוה
להלכה ורפואה
BEIT MEDRASH GOVOHA FOR
MEDICAL HALACHA
ע"ש משפחת פולד הי"ד

פרשת חקת (חול"ל) תשפ"ב

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

היום את צרכי המחר והדבר נחשב חילול שבת. למרות שיש גם צדדים אחרים, וגם מחר יהיה את אותו הצד (שאותו היום שבת ולכן היה עדיף שיעשו מאתמול – היום – את צרכי היום (יום המחר)), מכל מקום נכון יותר לדון כל יום בפני עצמו ולעשות את צרכי הפיקוח נפש שלו בפני עצמם.